

ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากร ในชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ

Changes in Power relation in Local Northern
Thailand resource management

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์¹
Attachak Sattayanurak

¹ศ.ดร., ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50220

บทคัดย่อ

การทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจถึงเพดานความรู้ที่จำกัดการมองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริงในชนบท บทความนี้จึงเน้นให้มองเห็น “วิฤตติความรู้” ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ซึ่งทำให้ความรู้และความเข้าใจชนบทถูกทำให้เป็นกรอบแนวคิดเดียวที่กีดขวางไม่ให้มองเห็นถึงข้อมูลของความเปลี่ยนแปลง และในท้ายสุดจะเป็นบทสังเคราะห์ความหมายของวิทยานิพนธ์สองเล่มที่ได้ชี้ให้เห็นถึงพลวัตความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชนบทภาคเหนือ โดยหวังว่าจะเป็นกรอบคิดในการพิจารณาศึกษาในภูมิภาคอื่น ๆ ต่อไป

คำสำคัญ : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

Abstract

In order to understand the changing power relations in local resource management, we need to recognize the boundary of current knowledge, which prevents us from understanding the ongoing changes in the rural society. This article (1) focuses on ‘the crisis of knowledge’ in social sciences and humanities, which renders the multi-faceted condition of the rural society into a static image, and (2) synthesizes two dissertations that indicate the dynamism of power relations in the rural society of Northern Thailand. The results of this research are expected to provide a framework for future analyses of the rural societies in other regions.

Keywords : Power relation, Local Resource Management

บทความเรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ” นี้ เรียบเรียงและสังเคราะห์จากวิทยานิพนธ์ 2 เรื่อง ได้แก่ ทรงศักดิ์ ปัญญา (2551) เรื่องการยึดที่ดินเอกชนโดยชาวบ้านในเขตจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ พ.ศ. 2533-2543 และรัตติกาล หินแก้ว (2551) เรื่อง ความเปลี่ยนแปลงของการเมืองท้องถิ่น : ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน (พ.ศ.2538-ปัจจุบัน) ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ บทความนี้จะแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นเพื่อที่จะทำให้เข้าใจได้ชัดเจนขึ้นว่าวิทยานิพนธ์ทั้งสองเล่มได้เสนอความคิดหลักที่เป็นประโยชน์แก่สังคมไทยอย่างไร โดยจะกล่าวถึง “วิกฤติความรู้” ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ความรู้และความเข้าใจชนบท และบทสังเคราะห์ความหมายของวิทยานิพนธ์

1. วิกฤติมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ในปัจจุบันการใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา หรือสร้างปัญหาระดับต่าง ๆ ทวีมากขึ้นในสังคมไทย ความขัดแย้งทางความคิดทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงหลายปีที่ผ่านมาได้ทำให้ความรุนแรงกลายเป็นทางออกและการแก้ไขปัญหาเพียงอย่างเดียว ศักยภาพของคนในสังคมไทยที่จะขบคิดกับปมของปัญหาที่ตนได้รับรู้หรือกำลังเผชิญหน้าอยู่นั้นต่ำลงอย่างน่าใจหาย และเมื่อไม่สามารถที่จะขบปมปัญหานั้น ๆ ให้แตกก็ทำให้เลือกทางเลือกน้อยลงในการแก้ไขหรือเผชิญกับปัญหาที่เกิดขึ้น

การขาดศักยภาพในการที่จะทำความเข้าใจปมปัญหาให้ชัดเจนเพื่อที่จะมองเห็นทางออกที่หลากหลาย และสามารถที่จะเลือกทางออกที่ดีที่สุดได้ทำให้เกิดภาวะที่หมกมุ่นอยู่กับ “ตัวตน” ของ “ตนเอง” ไม่ว่าจะเป็นการเสียหน้าเสียศักดิ์ศรี ฯลฯ จนกระทั่งมองไม่เห็นทางออกอื่น ๆ นอกจากใช้ความรุนแรงในการรักษาหน้าหรือรักษาศักดิ์ศรีส่วนตัวเท่านั้น การสูญเสียศักยภาพในการคิดถึงทางออกในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของคนในสังคมไทย จนนำไปสู่การสร้าง “สังคมแห่งความรุนแรง” ขึ้นมาเป็นผลมาจากการที่สังคมไทยได้สูญเสียอารมณความรู้สึกลึกซึ้งต่อ “สายใยทางสังคม” หรือสายสัมพันธ์แห่งความเป็นมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคม

เราไม่พบกระบวนการใคร่ครวญคิดถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันว่าควรจะต้องประกอบด้วยความสัมพันธ์ลักษณะใดบ้างที่จะก่อให้เกิดความสุขความสงบและความเจริญทางด้านอารมณความรู้สึกลึกซึ้ง เราไม่พบว่าการคิดหรืออธิบายว่าสังคมที่เราอยู่นั้นแปรเปลี่ยนไปอย่างไร หรือคำถามทำนองว่าอุดมคติที่เหือดหายไปไหนคนแต่ละรุ่นเหลือแต่การนึกถึงความสุขเฉพาะหน้า มีผลกระทบต่อบรรยากาศความสัมพันธ์ทางสังคม หรือต่อ “ชุมชน” อย่างไร เราถูกทำให้เหลือแต่ป้ายหยาบ ๆ ที่ไร้ความหมายปิดเอาไว้บดบังความโง่เขลาที่เราไม่รู้ว่าจะรู้สึกกับความสัมพันธ์ของคนในสังคมอย่างไร ทำนองว่า เราต้องรักษา “ความเป็นไทย” เอาไว้ให้มันคง โดยที่ก็ไม่รู้ว่าจะใช้ “ความเป็นไทย” นั้นอธิบายอะไรได้ นอกจากคำพูดแบบมกง่ายและอวดฉลาดว่า เพราะ “เรารับอิทธิพลตะวันตกจนหลงลืมความเป็นไทย จึงนำไปสู่การกระทำที่ผิดพลาด”

กล่าวอย่างถึงที่สุด รากเหง้าของการใช้ความรุนแรงในสังคมก็คือความล้มเหลวของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ไทยที่ทำให้คนในสังคมไทยไม่มีศักยภาพในการที่จะเข้าใจและสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันในหนทางที่เอื้อให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขสงบสันติและก้าวหน้าในทุก ๆ ด้าน การเรียกร้องให้คนไทยทำคุณงามความดีอะไรก็ตาม เราไม่เคยเห็นเลยว่ามี การเรียกร้องให้คนทำความดีเพื่อความเป็นมนุษย์หรือเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีงามขึ้นมา นับเป็นตัวบ่งชี้อย่างหนึ่งถึงความรู้สติปัญญาทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ความล้มเหลวของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ไทยโดยรวม เกิดขึ้นจากเงื่อนไข 2 ด้านด้วยกัน ด้านแรกการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาก่อให้เกิดการขยายตัวของภาคบริการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการท่องเที่ยวได้ทำให้เกิดแรงผลักดันที่ทำให้คนจำนวนไม่น้อยผันตัวเองเข้าไปสู่การบริการที่มุ่งเน้นเพียงเพื่อการทำการใด ๆ โดยที่ไม่เปิดโอกาสให้ได้คิดว่าความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกันว่า ควรจะเป็นอย่างไร คิดแต่จะล้างกระเป๋านักท่องเที่ยวให้มากที่สุดเท่านั้น การขยายตัวของการผลิตภาคบริการโดยเฉพาะการท่องเที่ยวได้ทำร้ายและทำลายศักยภาพในการคิดและการรู้สึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันอย่างลึกซึ้งเกินกว่าจะคาดคิดทีเดียว อีกด้านหนึ่งการพัฒนาประเทศที่มองเห็นแต่ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีทำให้ขาดความสนใจในการพัฒนาความรู้ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์โดยหลงคิดไปว่าไม่มีความจำเป็นในการพัฒนาเศรษฐกิจ ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วนั้นความสามารถในการคิดและรู้สึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมทุก ๆ ด้านจะเป็นการวางรากฐานให้แก่การจัดองค์กร และความสัมพันธ์ในองค์กรรวมไปถึงการเพิ่มศักยภาพของการผลิตในภาคการผลิตจริง (Real sector) การพัฒนาความรู้ทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์จึงถูกทอดทิ้งในทุกระดับของการศึกษา และในทุกมิติของการสื่อสารทางสังคม โดยการรับรู้ทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่ไม่เป็นจริงนี้ ส่งผลให้คนในสังคมไทยถูกทำให้ “เปล่าเปลี่ยว” ในความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่มีอารมณ์ใด ๆ ห่อหุ้ม เราจึงสัมพันธ์กันด้วยการใช้ความรุนแรงเฉกเช่นเดียวกับคนป่าในยุคที่ไร้รัฐและสังคมใครมี “กำปั้นใหญ่” ก็จะมีปัญาคนอื่น ๆ ได้โดยง่าย และไม่รู้สึกลึกผิดเลยแม้แต่น้อย

ความขัดแย้งทางการเมืองที่แบ่งคนในสังคมออกเป็นสองฝักสองฝ่ายที่เกิดขึ้นเป็นผลโดยตรงมาจากการขาดความรู้ทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่กว้างขวาง ลึกซึ้ง และเท่าทันแต่ความเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรู้ที่เท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทไทย ดังจะเห็นได้จากการประณามชาวบ้านว่าเป็นผู้ที่ไม่รู้จักการเมืองจนทำให้ถูกหลอกจากนักการเมืองทุจริต และที่สำคัญ การขาดความรู้ทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ได้ทำให้เกิดกระบวนการลดคุณค่าความเป็นมนุษย์อย่างถึงที่สุด ความจำเป็นของการแสวงหาความรู้ความเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของชนบทจึงเป็นเรื่องเร่งด่วน มิฉะนั้น สภาวะความเกลียดชังระหว่างคนในเมืองกับคนในชนบทอาจจะทำมาซึ่งโศกนาฏกรรมของสังคมไทยโดยรวม

2. ความรู้และความเข้าใจ “ชนบทไทย”

ความรู้และความเข้าใจ “ชนบทไทย” เป็นตัวอย่างที่ดียิ่งที่ชี้ให้เห็นวิกฤติความรู้ทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ไทย และเป็นปัจจัยเร่งให้เกิดความขัดแย้งในสังคมไทยที่มีแนวโน้มจะรุนแรงขึ้นทุกวัน สังคมไทยถูกทำให้จำกัดกรอบการอธิบายความเปลี่ยนแปลงของชนบทไทยไว้เพียงแค่ภาพโรแมนติกของชนบทไทยที่แม้ว่ายากจนทางด้านวัตถุแต่ก็งดงามทางด้านจิตใจ อันนับเนื่องมาตั้งแต่การเกิดขึ้นของชนบทไทยในการรับรู้ของชนชั้นนำในช่วงแรกของการเปลี่ยนรูปรัฐในช่วงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีสองภาพซ้อนทับกันอยู่ กล่าวคือภาพชนบทที่ถูกสร้างขึ้นมาเป็นภาพของความป่าเถื่อนและ “ไร้ความศิวิไลซ์” ขณะเดียวกันในความป่าเถื่อนนั้นกลับแฝงไว้ด้วยความมีน้ำใจเอื้อยงชาวบ้านไทย

ความหมายของ “สังคมเมือง-สังคมชนบท” ที่เกิดขึ้นในช่วงยุคสมัยของการพัฒนาได้ทำให้เกิดการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบทโดยยังรักษาคุณลักษณะของชนบทไว้อยู่ การอธิบายสังคมชนบทว่าเป็นสังคมที่ชาวบ้านนั้น “โง่ จน เจ็บ” ที่ต้องได้รับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ แต่ความโง่นั้นเป็นเพราะความซื่อที่ยังคงต้องรักษาเอาไว้ด้วย การรับรู้และยกระดับปัญหาของสังคมชนบทไทยจึงไปไม่พ้นกรอบความคิดเดิมที่วางเอาไว้ ขบวนการนักศึกษาในช่วงต้นทศวรรษ 2510 ที่เดินออกจากวิทยาลัยไปสู่ชนบทในนามของ “อาสาพัฒนาชนบท” ก็อยู่ในกรอบความคิดและความรู้สึกเดียวกัน จนกระทั่งการรับรู้ปัญหาชนบทนั้นมีมากกว่าที่กรอบความคิดที่อธิบายชนบทนั้นจะรองรับได้ จึงทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการอธิบายชนบทของขบวนการนักศึกษา หรืออาจจะกล่าวได้ว่าการค้นพบ “คนจน” ในชนบทของขบวนการนักศึกษาได้ทำให้เกิดการแปรเปลี่ยนทางการเมืองจนนำมาสู่การสร้างขบวนการ “สามประสาน” เพื่อแก้ไขปัญหาคความทุกข์ยากของชาวชนบทในช่วง 2516-12519 ภายหลังจากที่ขบวนการนักศึกษาล้มเหลวในการแก้ไขปัญหามาด้วยการใช้กำลังแล้ว การปรับเปลี่ยนการรับรู้และปฏิบัติการทางสังคมของความรู้เกี่ยวกับชนบทก็เกิดขึ้น ต้นทศวรรษ 2530 ได้เกิดสำนักคิดที่เรียกกันภายหลังว่า “สำนักคิดวัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มกันของนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชนและผู้นำชาวบ้านในที่ต่าง ๆ

การรวมกลุ่มของสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนเกิดขึ้นจากความปรารถนาที่จะแก้ไขปัญหาคความยากจนของชาวบ้าน โดยเน้นให้แสวงหาคำตอบจากหมู่บ้านกลุ่มสำนักคิดนี้ค่อย ๆ สร้างปฏิบัติการทางสังคมที่สำคัญด้วยการจัดตั้งชาวบ้านให้เข้ามาร่วมคิดร่วมแก้ปัญหาของตนเอง ปฏิบัติการของสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนได้ก่อให้เกิดการสร้างพลังทางความรู้ที่สำคัญหลายประการ ประการแรก ได้ทำให้เกิดรากฐานของการรวมกลุ่มชาวบ้านบนพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน ดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในทุกหัวระแหงของประเทศไทยเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรด้วย “สิทธิชุมชน” จนสามารถบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ซึ่งเมื่อถูกบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญครั้งหนึ่งแล้วย่อมหมายความว่าไม่มีทางที่จะลบความคิดนี้ได้อีกต่อไป ประการที่สอง ได้ทำให้เกิดการประดิษฐ์สร้างและวางตำแหน่งแห่งที่ของ “พลังทางภูมิปัญญา” ของชาวบ้านในสังคม ดังจะเห็นได้จากการ

เกิดคำของ “ปราชญ์ชาวบ้าน” “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ฯลฯ ซึ่งได้ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลง การรับรู้ชาวบ้านได้ในหลายมิติ ประการที่สาม ได้ทำให้เกิดเครือข่ายของชาวบ้านที่เคลื่อนไหว เพื่อเรียกร้อง “สิทธิชุมชน” อย่างกว้างขวาง การสร้างเครือข่ายของชาวบ้านถือได้ว่าเป็นการ เริ่มต้นเปลี่ยนแปลงของชาวบ้านเองในการต่อรองทางการเมืองการขยายตัวของความรู้และ ปฏิบัติการของสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นไปอย่างกว้างขวาง จนทำให้การตัดสินใจทางการเมืองหลายครั้ง จำเป็นต้องมีการทบทวนเพราะกลุ่มชาวบ้านไม่ยินยอม เช่น การสร้างเขื่อนใน หลายพื้นที่รวมทั้งได้เกิดการสร้างฐานความรู้บนกรอบวิธีเช่นนี้อย่างกว้างขวาง

แม้ว่าสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนจะมีคุณูปการต่อสังคมไทยในหลายด้าน แต่สาระ สำคัญของสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนนี้ก็กลับเป็นเครื่องกีดขวางการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ ที่จะเท่าทันความเปลี่ยนแปลงในชนบทเพราะกรอบความคิดของสำนักคิดนี้มุ่งเน้นที่ว่าทำ อย่างไรให้ชาวบ้านรักษา “มรดกเก่า” หรือ “มรดกชุมชน” เอาให้มากที่สุด ดังนั้น การเคลื่อนไหว ทางความรู้และปฏิบัติการทั้งหมดจึงเป็นการมุ่งแสวงหาสิ่งที่ยังคงดำรงอยู่โดยไม่ได้พิจารณา ถึงความเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวบ้านอย่างถ่องแท้ การมุ่งเน้นอยู่เฉพาะที่ “มรดกเก่า” ที่ ดำรงอยู่โดยเชื่อว่านั้นคือสาระสำคัญของชุมชนชาวบ้าน ได้ทำให้เกิดการสร้างความรู้อีก มากมายที่มีลักษณะ “คงที่” และยกระดับขึ้นมาเป็นสาระสำคัญเพียงหนึ่งเดียวซึ่งได้ทำให้เกิด การขยายภาพของชาวบ้านส่วนน้อยในชุมชนให้กลายเป็นภาพตัวแทนของชุมชนทั้งหมด โดยที่ ไม่ได้ทำความเข้าใจบริบทของการดำรงรักษา “มรดกเก่า” ว่าเกิดขึ้นในเงื่อนไขความจำเป็น อย่างไร หากแต่สรุปเอาก่อนแล้วว่าการศึกษา “มรดกเก่า” คือชีวิตจิตใจของชาวบ้าน การสร้างความรู้ของสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนจึงมีลักษณะของการหยิบเอาชาวบ้านส่วนน้อย มาอธิบายชุมชนชาวบ้านทั้งหมด

แม้ว่าการเคลื่อนไหวของสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนจะเป็นการดึงชาวบ้านเข้าไป เกี่ยวข้องกับการเมืองในความหมายของอำนาจในการจัดสรรทรัพยากรระดับชาติ แต่ก็มักจะ หลีกเลี่ยงประเด็นการเมืองเรื่องการเลือกตั้งทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ โดยไม่พยายาม เข้าไปยุ่งเกี่ยวด้วย เนื่องจากเกรงว่าจะเป็นการทำให้เกิดฝักฝ่ายอันเป็นผลเสียต่อการทำงานของ ตนเองและความไม่พยายามเข้าไปยุ่งเกี่ยวด้วยนี้นำมาซึ่งความไม่สนใจศึกษาว่าระบบ การเมืองการเลือกตั้งได้สร้างและนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนอย่างไร ดังนั้น จึงส่งผลให้ ความรู้วัฒนธรรมชุมชนชาตินั้น จนในที่สุดก็ตอบปัญหาการเคลื่อนไหวทางการเมืองในระดับ ชาติไม่ได้ จึงไม่น่าแปลกใจที่นักพัฒนาเอกชนจำนวนไม่น้อยเข้าร่วมกับกลุ่มการเมืองของชนชั้น นำที่มีทัศนคติดูถูกชาวบ้าน ในการซื้อสิทธิขายเสียง อันแตกต่างไปความคิดที่เน้นความเคารพ ต่อภูมิปัญญาชาวบ้านความรู้ความเข้าใจชนบทภายใต้กรอบสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนจึงเป็น ความคิดที่แยกชาวบ้านออกเป็นชาวบ้านที่ปฏิบัติตามแนวคิดของตน กับชาวบ้านที่ไม่ปฏิบัติ ตามแนวคิดของตน โดยที่ไม่สามารถจะอ้างได้ถึงพลังของชุมชนอย่างที่เคยทำกันมาและที่ สำคัญกรอบความคิดของสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนที่แข็งตัวไม่ยืดหยุ่นทำให้ไม่มีพลังในการ อธิบายปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ นอกจากการกล่าวอ้างถึงความสำเร็จของการ

รวมกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่เล็ก ๆ เป็นเครื่องปลอบประโลมใจตนเองเท่านั้น

กรอบความคิดในการเข้าใจชนบทที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็นจากรัฐหรือนักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน มีพื้นฐานอยู่การมองสังคมชนบทเป็น “สังคมชาวนา” เพียงแต่นั่น คุณลักษณะของสังคมชาวนาแตกต่างกันไปตามทัศนคติทางการเมืองของกลุ่ม ซึ่งในที่สุดแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะเข้าใจสังคมชนบทได้อย่างแท้จริง ความรู้และความเข้าใจ “ชนบท” ที่ผ่านมา ของสังคมไทยจึงเป็นกรอบคิดทางการเมืองที่สำคัญที่ทำให้การตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรทั้งหลายนั้นตกอยู่ในกำมือของคนส่วนน้อยมาโดยตลอด และขณะเดียวกันก็เป็นกรอบคิดที่ก่อให้เกิดความไม่พยายามที่จะเข้าใจซึ่งกันและกัน เพราะกรอบการอธิบายอีกฝ่ายหนึ่งนั้นฝังแน่นมานาน ที่สำคัญ สังคมไทยจะไม่มีโอกาสที่จะเรียนรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคมเอง ซึ่งก็คือสังคมที่ไม่รู้จักตัวเอง จึงไม่น่าแปลกใจที่การใช้ความรุนแรงกลายเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคมไทยวันนี้ เพราะสังคมที่ไม่รู้จักตนเองย่อมมีติดบอดต่อการใช้ปัญญาในการแก้ไข

สังคมไทยจำเป็นต้องสร้างความรู้ที่เท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงที่เป็นพื้นฐานของสังคมไทย อันได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทที่ไม่ใช่เพียงแต่ถูกระงับจากปัจจัยจากภายนอก หากแต่เป็นการปรับตัวจากความเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนเองเป็นสำคัญ

3. ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในสังคมไทยในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งขึ้นในชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้ทำให้เกิดความแตกต่างทางสถานะของคนแต่ละกลุ่มที่อยู่ในชุมชน อันทำให้เกิดการเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ในความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนท้องถิ่นและเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นด้วย

ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นขึ้นจากพลังจากนอกชุมชน 2 ด้านด้วยกัน ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น และการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ ความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น เกิดขึ้นทั้งในรูปแบบของการขยายอำนาจรัฐเข้าไปเปลี่ยนแปลงระบอบทรัพย์สินที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่น และการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการกระจายอำนาจบางส่วนให้ชุมชนท้องถิ่นดูแลตนเอง ซึ่งทั้งสองด้านนี้มีอิทธิพลต่อการปรับตัวชาวบ้านแต่ละกลุ่ม การขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ได้ทำให้เกิดทั้งการสูญเสียและการเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนท้องถิ่น โดยที่กลุ่มคนจากภายนอกชุมชนสามารถที่จะเข้าไปมีสิทธิเหนือทรัพยากรของชุมชนมากขึ้น พร้อมกันนั้นการขยายตัวเชิงพาณิชย์ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่าง “เมือง” กับ “ชนบท” อย่างลึกซึ้งเช่นกัน

การเคลื่อนไหวทางสังคมการเมืองของชาวบ้านที่เกิดขึ้นในชนบทที่สำคัญในช่วงสิบปีที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวในเชิงขบวนการของชาวบ้านในการเรียกร้องและคัดค้านโครงการต่าง ๆ ของรัฐหรือการเข้าไปสู่ระบบอุปถัมภ์กับพรรคการเมืองใหญ่แล้วแต่เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงในตำแหน่งแห่งที่ของชาวบ้านในความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งในชุมชนท้องถิ่นและระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น การเคลื่อนไหวทางสังคมการเมืองของชาวบ้านที่เกิดขึ้นทั้งสองรูปแบบเป็น “ปัญหา” ที่สังคมไทยโดยรวมกังวลอยู่ การเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านในการคัดค้านและต่อต้านโครงการของรัฐที่เกิดขึ้นทุกหัวระแหงเป็น “ปัญหา” ที่ยังไม่สามารถแก้ไขได้ การเข้าสู่ระบบอุปถัมภ์กับพรรคการเมืองใหญ่ทำให้เกิด “ปัญหา” ความขัดแย้งระหว่าง “คนจน” กับ “คนชั้นกลาง” ขึ้นอย่างที่เราเห็นในปัจจุบัน การทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นภายใต้บริบทของการขยายตัวของรัฐและการผลิตเชิงพาณิชย์จึงจะทำให้สังคมไทยเข้าใจและมองเห็นภาพความเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การเข้าใจ “ปัญหา” ต่าง ๆ ได้อย่างลึกซึ้งขึ้น เพราะเป็นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มชาวบ้านโดยเน้นให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ของชาวบ้านกับเงื่อนไขจากภายนอกชุมชนอันนำไปสู่การ “ปรับตัว” ของชาวบ้านเอง วิทยานิพนธ์สองฉบับได้ศึกษาความเปลี่ยนแปลงในชุมชนท้องถิ่นในแง่มุมที่แตกต่างกันอันจะช่วยเสริมให้เห็นภาพรวมของความเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจนขึ้น

การศึกษาเรื่องความเปลี่ยนแปลงของการเมืองท้องถิ่น : ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบล ป่าสัก อำเภอมะนัง จังหวัดลำพูน (พ.ศ. 2538 - ปัจจุบัน) ของ รติทิศา หินแก้ว เป็นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของการเมืองท้องถิ่นโดยเลือกองค์การบริหารส่วนตำบลป่าสักเป็นกรณีศึกษา แนวการวิเคราะห์เน้นไปที่การอธิบายความเปลี่ยนแปลงของการเมืองท้องถิ่นที่เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างสังคมชาวบ้าน ซึ่งเกิดจากความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทางเศรษฐกิจตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ในบริบทที่รัฐมีนโยบายกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่นในรูปขององค์การบริหารส่วนตำบล โดยที่โครงสร้างอำนาจและการเมืองภายในองค์การบริหารส่วนตำบลเอง ก็มีความเปลี่ยนแปลงอย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงของการเมืองในระดับชาติ

ความเปลี่ยนแปลงของการเมืองท้องถิ่นในตำบลป่าสัก เป็นเรื่องของ การเปลี่ยนกลุ่มคนที่เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรของหมู่บ้านและตำบล การเมืองท้องถิ่นจึงไม่ได้มีความหมายเพียงการเลือกตั้งเท่านั้น แต่หมายรวมถึงความพยายามในการเข้ามาจัดการทรัพยากรกลางโดยคนหลากหลายกลุ่ม ที่สำคัญได้แก่ นักการเมืองท้องถิ่นที่มีฐานอำนาจมาจากการเป็นกลุ่มทุนท้องถิ่นทั้งรายใหญ่และรายย่อย อาทิ ผู้รับเหมาก่อสร้างและเจ้าของธุรกิจขนาดเล็กต่าง ๆ กลุ่มผู้นำเดิม อาทิ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และกลุ่มชาวบ้านที่มีฐานทางเศรษฐกิจมาจากการเป็นแรงงานรับจ้างและการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ ซึ่งคนแต่ละกลุ่มต่างก็พยายามที่จะเข้ามามีส่วนในพื้นที่การต่อรอง เพื่อช่วงชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรกลางด้วยวิธีที่แตกต่างกันไป

ความหลากหลายของกลุ่มคนในพื้นที่ตำบลป่าสักที่กล่าวถึงนี้ เกิดขึ้นบนเงื่อนไขของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ในช่วงทศวรรษ 2530 อันเป็นช่วงที่มีการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมในเขตจังหวัดลำพูน ทำให้มีการแตกตัวทางชนชั้นที่กลุ่มชาวบ้านมีฐานะต่างกันเป็น 3 กลุ่ม โดยกลุ่มผู้รับเหมารายใหญ่และเจ้าของธุรกิจขนาดเล็ก ได้อาศัยการสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์บนรากฐานของระบบเครือญาติ ทำให้ได้รับเลือกตั้งเป็นนายก อบต. สมาชิกสภา อบต. และได้กลายเป็นกลุ่ม “ผู้นำใหม่” ที่มีอำนาจมากที่สุดในการจัดการทรัพยากรในระดับตำบลและหมู่บ้าน และมีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรกลางมากขึ้น ในขณะที่กลุ่มผู้นำเดิมคือ ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ยังคงมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรบางส่วน และชาวบ้านก็เข้ามามีบทบาทในการตัดสินใจเกี่ยวกับทรัพยากรมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุครัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ที่ดำเนินนโยบายประชานิยมอันทำให้เกิดกลุ่มจัดตั้งใหม่ ๆ ในหมู่บ้านหลายกลุ่ม ที่สำคัญได้แก่ กลุ่มกองทุนเงินล้าน และกลุ่มกองทุน S.M.L. ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้จะมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานของทุกกลุ่ม และมีกรรมการที่เลือกตั้งโดยชาวบ้าน แม้ว่ามติของที่ประชุมจะต้องผ่านการตรวจสอบจากกรรมการโดยตำแหน่งที่มาจากสมาชิกสภา อบต. ก็ตาม นอกจากนี้ ยังเป็นที่น่าสังเกตว่าชาวบ้านได้พยายามใช้ “การประชาคม” เป็นกลไกในการต่อรองกับ อบต. มากขึ้น แม้ว่าอำนาจส่วนใหญ่จะยังคงตกอยู่ในมือของนายก อบต. ที่ได้ใช้วิธีการจัดตั้งกลุ่มนอกสภา อบต. เพื่อทำการต่อรองกันก่อนที่จะนำนโยบายหรือโครงการเข้าสู่ที่ประชุมสภา อบต. อย่างเป็นทางการ

วิทยานิพนธ์เรื่องการยึดที่ดินเอกชนโดยชาวบ้านในเขตจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ พ.ศ. 2533-2543 ของ ทรงศักดิ์ ปัญญาต้องการอธิบายปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านเข้ายึดครองที่ดินของเอกชนที่ได้รับเอกสารสิทธิ์จากรัฐ โดยไม่ได้พิจารณาเพียงแค่เหตุการณ์การยึดที่ดินของเอกชนโดยชาวบ้าน หากแต่เน้นศึกษาถึงกระบวนการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจในการจัดการทรัพยากร เพื่อให้ชาวบ้านมีความชอบธรรมในการใช้ที่ดินดังกล่าวเพื่อทำกินโดยเลือกพื้นที่หมู่บ้านไร่แดงและหมู่บ้านแม่อาว อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เป็นกรณีศึกษา

ปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านยึดครองที่ดินของเอกชนเกิดขึ้นภายใต้บริบทของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจในชนบท การปรับตัวเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ของชาวบ้านนั้นเกิดขึ้นจากความต้องการหนีออกจากสถานะขาดแคลนรอบด้าน ชาวบ้านเข้าสู่การผลิตสองระบบทั้งการเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์และการผลิตนอกภาคเกษตรกรรมที่ชาวบ้านไม่สามารถพึ่งรายได้นอกภาคเกษตรได้อย่างเต็มที่ ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องรักษาการผลิตในภาคเกษตรเอาไว้ กระบวนการเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ของชาวบ้านที่เกิดขึ้นนี้แม้ว่าเป็นความจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต แต่เงื่อนไขและข้อจำกัดของการได้มาซึ่งที่ดินและการสะสมทุนในยุคก่อนหน้านี้ ได้ทำให้การปรับตัวของชาวบ้านแต่ละกลุ่มนั้นแตกต่างกัน และประสบความสำเร็จต่างกัน ส่งผลให้เกิดการแตกตัวทางชนชั้นชัดเจนมากขึ้น และตลอดระยะเวลาของกระบวนการปรับตัวของชาวบ้านนี้แสดงให้เห็นว่าการมีที่ดินมีความสำคัญมากต่อความสามารถในการปรับตัวของครัวเรือนชาวบ้านตลอดมา

ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดได้เป็นแรงผลักดันให้ชาวบ้านโดยเฉพาะจากกลุ่มครัวเรือนยากจนและครัวเรือนฐานะปานกลาง เริ่มกลับมาตระหนักถึงความไม่เท่าเทียมและความไม่เป็นธรรมของการครอบครองทรัพยากรที่ดิน ซึ่งทำให้พวกเขาไม่สามารถใช้ที่ดินเป็นทุนสำหรับการปรับตัวได้ ต่างกับกลุ่มชาวนารวยหรือชาวนากลางที่ประสบความสำเร็จจากการขยับออกจากภาวะความขาดแคลนของครัวเรือนที่สั่งสมมาตั้งแต่ก่อนทศวรรษ 2500 ด้วยการเปลี่ยนมาผลิตเชิงพาณิชย์และค้าขาย ดังนั้น ชาวบ้านจากกลุ่มครัวเรือนที่ยากจนและครัวเรือนที่มีฐานะปานกลางจึงตัดสินใจยึดที่ดินเอกชนที่รกร้างว่างเปล่าเพื่อทำการผลิตเชิงพาณิชย์ในบริบทที่พวกเขาไม่สามารถปรับตัวตามแนวทางเดิมที่เคยใช้มาก่อน ไม่ว่าจะเป็นการบุกเบิกที่ดิน การเช่าที่ดินหรือการทำงานเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตรเพียงฐานเดียว

จากการยึดที่ดินของเอกชนอย่างผิดกฎหมาย ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องหาทางทำให้ตนมีความชอบธรรมในการใช้ที่ดินดังกล่าวเพื่อการทำกิน ซึ่งชาวบ้านเลือกที่จะสร้างความชอบธรรมด้วยการอ้างสิทธิ “ธรรมชาตินิยม” เพื่อที่จะนำไปสู่การปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจเพื่อให้สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินของเอกชน วิธีการที่ชาวบ้านใช้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของการอ้างสิทธิใน 2 ระดับ กล่าวคือ ในระดับแรก ชาวบ้านจะอ้างสิทธิธรรมชาติและสิทธิการใช้ภายในชุมชนเป็นหลัก ในระดับที่สอง ชาวบ้านยกระดับของการอ้างสิทธิจากระดับแรก มาสู่การอ้าง “สิทธิชุมชน” ในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นกระบวนการต่อรองกับรัฐพร้อมกับการแสวงหาแรงสนับสนุนจากสังคมสาธารณะ การอ้างสิทธิดังกล่าวนอกจากชาวบ้านใช้กระบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองแล้วชาวบ้านยังได้เลือกนำความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ เพื่อต่อสู้ต่อรองกับรัฐให้รัฐตรวจสอบการได้มาซึ่งเอกสารสิทธิ์ของนายทุน และการยืนยันให้เห็นว่าหลักการ “สิทธิชุมชน” ของชาวบ้านมีรากฐานมาจากสิทธิธรรมชาติและสิทธิการใช้ซึ่งเป็นประเพณีเดิมของชาวบ้าน

กระบวนการของการอ้างสิทธิธรรมชาติและสิทธิชุมชนยังได้ก่อให้เกิดการผสมผสานระหว่าง “จารีตเดิม” กับ “จารีตใหม่” นั่นคือ การแบ่งที่ดินส่วนหนึ่งเพื่อสร้างเป็นพื้นที่หน้าหมู่บ้านของชุมชนขึ้นมาใหม่ และการสร้างรูปแบบของการจัดการที่ดินในลักษณะของการใช้ “โฉนดชุมชน” ภายใต้การจัดการและควบคุมการใช้โดยกลุ่มชาวบ้านที่ยึดที่ดินโดยชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะได้ “โฉนดชุมชน” เพื่อรับรองกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ตนเข้าไปใช้ประโยชน์ แต่จะต้องยอมรับกฎเกณฑ์ในการจัดการที่ดินตามที่กลุ่มชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดขึ้น ผลของกระบวนการสร้างความชอบธรรมและการวางตำแหน่งแห่งที่ของชุมชนในทางการเมืองเพื่อปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ ก็คือ กลุ่มชาวบ้านประสบความสำเร็จในระดับชุมชนและท้องถิ่น โดยสามารถสร้างความชอบธรรมแก่การยึดที่ดินของเอกชนและสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากที่ดินดังกล่าวได้

ความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชนบทของสังคมไทยได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไพศาล ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชนบทไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ หากแต่เป็นผลมาจากความพยายามของสังคมชนบทเองที่จะต้องอยู่รอดให้ได้ ภายใต้เงื่อนไขบริบทใหม่ การศึกษาของรศ.ดร.ดิศกุล ที่เน้นที่ความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มชาวบ้านที่เข้าสู่การเมืองท้องถิ่นระดับองค์การบริหารส่วนตำบลอันเป็นการปรับตัวและก้าวขึ้นมาใช้อำนาจในชุมชนท้องถิ่นของกลุ่มผู้นำกลุ่มใหม่ที่มีสถานะเป็นผู้เชื่อมต่อระหว่าง “เมือง” กับ “ชนบท” ในลักษณะใหม่ที่แตกต่างกันไปจากเดิม ซึ่งมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการใช้และกระจายทรัพยากรท้องถิ่นในหลายรูปแบบ แม้ว่าในปัจจุบันผู้นำชุมชนท้องถิ่นใหม่นี้จะดำรงอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของพรรคการเมืองใหญ่ แต่หากพิจารณาแนวโน้มของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ผู้นำใหม่กลุ่มนี้อาจจะสามารถสร้างความเป็นอิสระโดยสัมพันธ์จากพรรคการเมืองได้ ซึ่งก็หมายความว่า การเมืองท้องถิ่นแบบพรรคอุปถัมภ์อาจจะมีชีวิตการเมืองไม่ยาวนานนัก กรอบการคิดที่เห็นเพียงว่าชาวบ้านเป็นเพียงประชาชนผู้โง่เขลาที่ยอม “ขายสิทธิ-ขายเสียง” โดยเฉพาะในการเลือกตั้งสองสามครั้งที่ผ่านมาก็ทำให้สังคมไทยตกอยู่ในภาวะวิกฤติทางการเมืองจึงเป็นกรอบความคิดที่ไม่ยอมที่จะเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของชาวบ้านอย่างแท้จริง เพราะชาวบ้านที่เปลี่ยนตนเองมาสู่การทำงานเป็นแรงงานนอกระบบย่อมต้องการ “รัฐ” อีกลักษณะหนึ่งที่แตกต่างกันไปจากเดิม ชาวบ้านจึงเลือกที่จะ “เล่น” การเมืองท้องถิ่นที่เอื้อประโยชน์ให้แก่การปรับตัวของตนเองมากที่สุด

การศึกษากรณีชาวบ้านยึดที่ดินในเขตจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ในทศวรรษ 2540 เป็นการศึกษาที่เน้นให้เข้าใจการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่กระทบต่อระบอบทรัพย์สินแห่งรัฐอย่างรุนแรงว่าเป็นผลมาจากทั้งการขยายตัวของอำนาจรัฐที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงระบอบทรัพย์สินแบบชาวบ้าน การแตกตัวของ “ชนชั้น” อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์และการมีความสัมพันธ์กับกลุ่มนักพัฒนาเอกชน ชาวบ้านกลุ่มที่เคลื่อนไหวยึดที่ดินสาธารณะอันเป็นที่ดินที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์มานาน แต่กลุ่มนายทุนได้ครอบครองและมีเอกสารสิทธิโดยมิชอบ เป็นกลุ่มชาวบ้าน ระดับเล็กและกลางที่ได้เปลี่ยนวิถีคิดในการจำแนกระบอบทรัพย์สินจากเดิมที่ยอมรับระบอบทรัพย์สินเอกชน (Private Property Regime) และระบอบทรัพย์สินของรัฐ (State Property Regime) มาสู่การรื้อฟื้นสร้างใหม่และให้ความสำคัญแก่ระบอบทรัพย์สินส่วนรวม (Common Property Regime) มากขึ้น

การเปลี่ยนการจำแนกระบอบทรัพย์สินของชาวบ้านนี้เองได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นอย่างลึกซึ้งทีเดียวดังจะเห็นได้ภายหลังจากการยึดที่ดินแล้ว ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดสรรและสร้างระบอบทรัพย์สินของส่วนรวมขึ้น เช่น การอ้างสิทธิธรรมชาติ การสร้างโฉนดชุมชน ซึ่งแม้ว่าจะไม่มีการรับรองสิทธิจากรัฐ แต่ก็ถือได้ว่าเป็นปฏิบัติการทางสังคมการเมืองของชาวบ้านที่มีความหมายน่าสนใจอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการรื้อฟื้นความทรงจำร่วมกันซึ่งนำมาสู่การสร้างหลักการ “สิทธิชุมชนของชาวบ้านมีรากฐานมาจากสิทธิธรรมชาติ

และสิทธิการใช้ซึ่งเป็นประเพณีเดิมของชาวบ้านกระบวนการของการอ้างสิทธิธรรมชาติและสิทธิชุมชนยังจึงทำให้เกิดการผสมผสานระหว่าง “จารีตเดิม” กับ “จารีตใหม่” ได้อย่างมีพลัง

วิทยานิพนธ์ทั้งสองฉบับทำให้เกิดความรู้และความเข้าใจในเปลี่ยนแปลงที่สลับซับซ้อนของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น มากกว่าการปิดป้ายทางวิชาการสาย “วัฒนธรรมชุมชน” ที่มองเน้นว่าชุมชนชาวบ้านเป็นหน่วยหนึ่งเดียวที่มีแต่ความสมัครสมานสามัคคี ขณะเดียวกันมีพลังในการอธิบายการเมืองท้องถิ่นที่มากกว่าการประณามว่าเพราะชาวบ้านโง่ จึงขายสิทธิ-ขายเสียง ซึ่งทำให้มองเห็นการเคลื่อนไหวทางสังคมการเมืองของชาวบ้านที่หลากหลายในการที่จะมีส่วนเข้าไปจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นของตน

4. บทสรุปความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น

ความเปลี่ยนแปลงในเขตพื้นที่ที่เราเคยเรียกเพื่อทำความเข้าใจง่าย ๆ ว่า “สังคมชนบท” นั้นเกิดขึ้นอย่างไพศาลและลึกซึ้ง และเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อทุกส่วนในสังคมไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากเราไม่ทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในชนบทให้ดี สังคมไทยก็จะไร้ศักยภาพที่จะเผชิญหน้าหรือแก้ไขปัญหาหลายประการได้เพราะไม่มีความเข้าใจที่ชัดเจนเป็นพื้นฐาน

การรับรู้ “สังคมชนบท” มักจะถูกทำให้มีความหมายเท่ากับ “สังคมชาวนา” ที่มีฐานการผลิตที่สำคัญ ได้แก่ การทำการเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนา การรับรู้สังคมชนบทเช่นนี้ประกอบด้วยการให้ความหมายว่าเป็นสังคมที่ “โง่ จน เจ็บ” และนำมาสู่การวางนโยบายในการทำงานกับพื้นที่เช่นนี้แบบที่เป็นลักษณะของการสงเคราะห์ตลอดมา การรับรู้และให้ความหมายแก่ชนบทเช่นนี้เป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ของการพัฒนาประเทศ โดยนักเศรษฐศาสตร์ได้พยายามขีดเส้นแบ่งสังคมสมัยใหม่กับสังคมจารีตประเพณี และเน้นว่าแนวทางการพัฒนาประเทศมีแนวทางเดียวเท่านั้น คือการทำให้สังคมจารีตประเพณีค่อย ๆ หดไปและพัฒนาสู่สังคมสมัยใหม่มากขึ้น

แม้ว่านักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนกลุ่มหนึ่งจะพยายามให้ความหมายแก่สังคมชนบทใหม่โดยเน้นคุณลักษณะที่ดีงามของสังคมชนบท ได้แก่ การเกิดสำนึกคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งส่งผลอย่างไพศาลต่อการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน แต่ก็เป็นเพียงการอธิบายภายใต้กรอบความคิดที่ให้ความหมายว่าสังคมชนบทเท่ากับสังคมชาวนาอยู่นั่นเอง แม้ว่าเราจะพัฒนาประเทศมานานแล้ว และผลกระทบจากการพัฒนายาก็เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นแล้วก็ตาม แต่น่าประหลาดใจที่การรับรู้และให้ความหมายแก่สังคมชนบทยังคงไม่เปลี่ยนแปลง การที่สังคมไทยไม่รับรู้ความเปลี่ยนแปลงและยังคงยึดมั่นความหมายของสังคมชนบทอย่างเดิมทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในหลายมิติด้วยกัน ที่สำคัญ ได้แก่ การรับรู้และให้ความหมายเช่นนี้จะทำให้การวางแผนในการจัดสรรงบประมาณไปสู่พื้นที่ “ชนบท” นั้นล้มเหลวเพราะไม่สามารถเข้าใจได้ว่าจะใช้งบประมาณนั้นไปสู่การสร้างสรรค์สิ่งใดขึ้นมา หากเราจะเข้าใจ “สังคมชนบท” ให้ชัดเจนขึ้น น่าจะเริ่มต้นด้วยการเปลี่ยนแปลงคำเรียกหรือคำที่ให้ความหมายแก่ “ชนบท”

เสียใหม่ในที่นี้ ขอเสนอการเรียก “ชนบท” เสียใหม่ว่าเป็นสังคมชายขอบของการผลิตสมัยใหม่ที่ยังมีการผลิตด้านเกษตรอยู่

เราทราบกันดีอยู่แล้วว่า คนที่อยู่ในพื้นที่ชนบทไม่ได้อยู่ในภาคการผลิตเกษตรกรรมอย่างเดียวอีกต่อไปแล้ว รายได้ส่วนใหญ่มาจากการทำงานนอกภาคการเกษตร แต่สิ่งที่ต้องคิดกันต่อไป ก็คือ ไม่ใช่เพียงแค่ว่าคนในพื้นที่ชนบทออกเดินทางไปทำงานหาเงินสดนอกพื้นที่เท่านั้น หากแต่ระบบการผลิตในพื้นที่ชนบทเองก็ไม่ใช่การผลิตด้านเกษตรกรรมอย่างเดิมอีกต่อไป ระบบการผลิตในพื้นที่ชนบทไทยได้กลายมาเป็นส่วนประกอบของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่ขยายตัวเข้าไปในชนบทอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การผลิตพืชพันธุ์ใหม่ ๆ ที่ชาวบ้านไม่เคยมีความรู้ทำให้ต้องพึ่งพิงความรู้จากคนของบริษัทได้ทำให้ชาวบ้านเองมีสถานะเป็นเพียงแรงงานรับจ้างผลิตสิ่งของหรือสินค้าการเกษตรให้แก่บริษัทใหญ่ การทำมาหากินของชาวบ้านได้กลายมาเป็นส่วนชายขอบของการผลิตสมัยใหม่ในหลายรูปแบบ เช่น เป็นแรงงานรับจ้างประกอบสินค้าให้แก่นายจ้างจากในเมือง การปลูกข้าวโดยมากแล้วก็กลายเป็นการจ้างงานในรูปแบบการพันธะสัญญาซื้อขายแรงงานทั่วไป การผลิตด้านการเกษตรที่เป็นน้ำมือของชาวบ้านในลักษณะดั้งเดิมนั้นลดลงจนแทบจะหมดสิ้น แม้ว่าจะมีความพยายามรณรงค์การทำการเกษตรแบบผสมผสานหรือจะเรียกว่าอะไรก็แล้วแต่ ก็พบว่าสัดส่วนของชาวบ้านที่ทำอย่างจริง ๆ นั้นมีน้อยเต็มที ดังนั้น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ทำให้เกิดลักษณะของสังคมชนบทไทยที่แตกต่างไปจากเดิม โดยที่ลักษณะของชนบทไทยในวันนี้เป็นภาพสะท้อนการตกเป็นเบี้ยล่างของระบบการผลิตสมัยใหม่โดยสิ้นเชิง หากเราสามารถทำความเข้าใจร่วมกันได้ถึงลักษณะของสังคมชายขอบการผลิตสมัยใหม่ที่ยังมีการผลิตการเกษตรอยู่ก็น่าจะทำให้เรามองเห็นได้ว่าปัญหาของผู้คนในพื้นที่ดังกล่าวคืออะไร และเราจะช่วยกันสรรค์สร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจให้ดีขึ้นอย่างไรเพื่อที่จะทำให้สังคมไทยไม่เกิดความเข้าใจกันผิดและนำไปสู่ความไม่เข้าใจกันในท้ายที่สุด

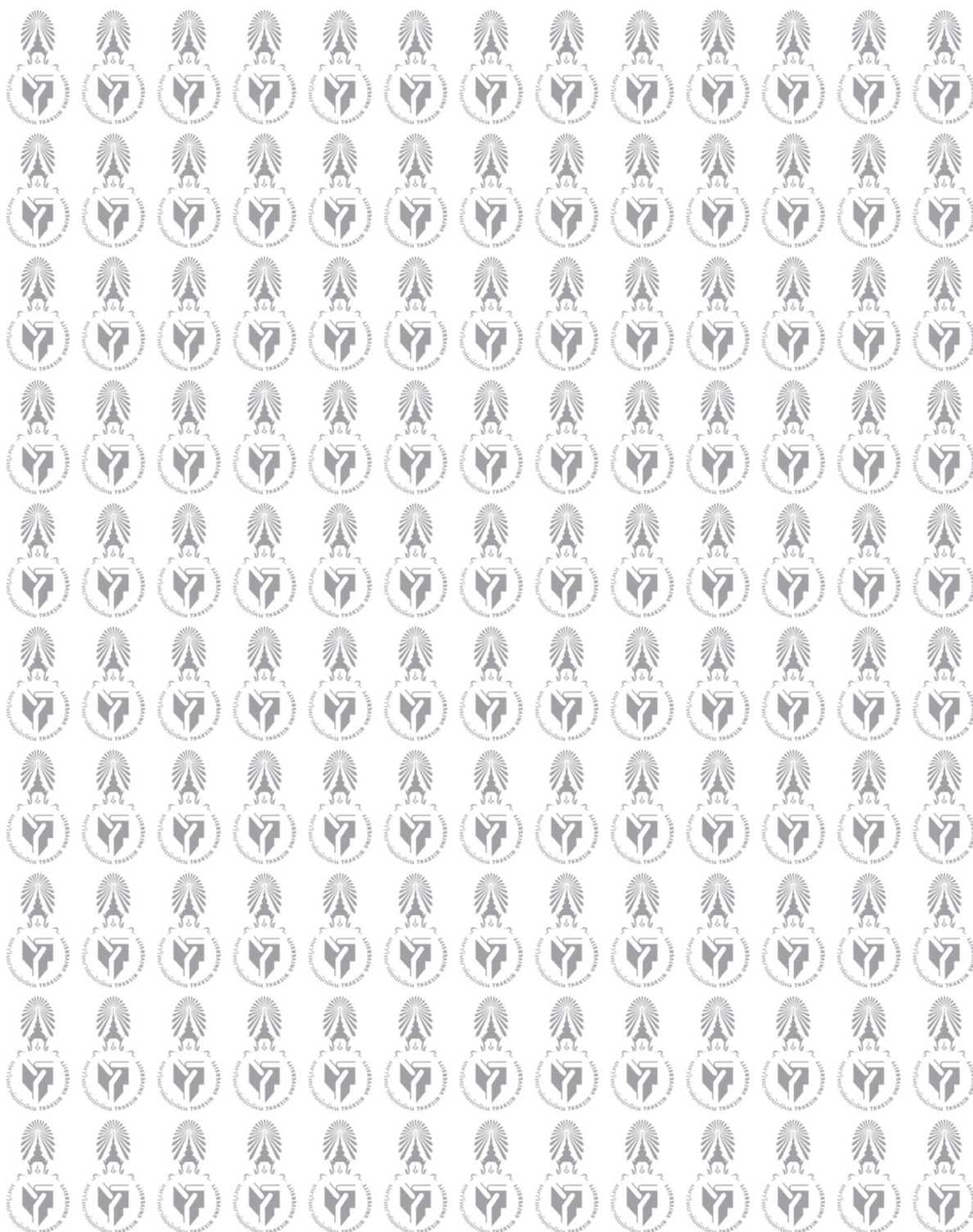
สังคมชายขอบของการผลิตสมัยใหม่ที่ยังมีการผลิตด้านเกษตรอยู่เป็นสังคมที่ต้องการการบริการจากรัฐในรูปแบบใหม่ ประการแรก คนในสังคมเช่นนี้ เข้าสู่การผลิตสมัยใหม่อย่างที่ไม่ได้รับการดูแลจากรัฐเลย กฎหมายประกันสังคมหรือกฎหมายที่ใช้กับแรงงานประจำทั่วไปไม่สามารถครอบคลุมถึงแรงงานในภาคการผลิตไม่เป็นทางการและอยู่ชายขอบของระบบการผลิตสมัยใหม่ได้ สังคมชายขอบของการผลิตสมัยใหม่จึงเป็นพื้นที่ที่นายทุนสามารถแสวงหาผลประโยชน์ได้อย่างไม่ต้องเกรงกลัวต่ออำนาจรัฐใด ๆ ประการที่สอง สังคมชายขอบของการผลิตสมัยใหม่ต้องการระบบการเงินที่ไหลเวียน เพราะการไหลเวียนของระบบเงินตราที่มากขึ้นย่อมาหมายความว่าโอกาสของแรงงานนอกระบบจะได้รายได้มากขึ้นตามไปด้วย อาจจะกล่าวได้ว่าพวกเขาไม่กังวลเรื่องเงินเพื่อเท่ากับภาวะเงินฝืด แต่สภาวะเงินฝืดและเงินเฟ้อในเวลาเดียวกันเช่นที่กำลังเกิดขึ้นนี้ได้ทำร้ายพวกเขามากกว่าชนชั้นกลางในเขตแกนกลางของการผลิตสมัยใหม่มากมายนัก ดังนั้น รัฐบาลจำเป็นต้องคิดถึงมาตรการทางการเงินที่ทำให้เงินไหลลงสู่พื้นที่ชนบทใหม่นี้ให้เหมาะสมมากกว่าการให้เงินเข้าบัญชีคนละสี่ห้าร้อยบาท

ประการที่สาม การบริการจากรัฐจำเป็นต้องเน้นให้สวัสดิการที่เท่าเทียมและเสมอภาคของประชาชน นโยบายสวัสดิการของแรงงานนอกระบบเหล่านี้จำเป็นต้องเสนอกับผู้ประกันสังคม เพราะต้นทุนของความเสี่ยงในการประกอบอาชีพแรงงานนอกระบบนั้น ตัวแรงงานเป็นผู้แบกรับความเสี่ยงไว้เพียงลำพัง

ความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทมาสู่สังคมชายขอบของการผลิตสมัยใหม่ที่ยังมีการผลิตด้านเกษตรอยู่เป็นความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของสังคมไทย และเราทั้งหลายจำเป็นต้องร่วมกันถกสนาการรับรู้และการให้ความหมายแก่ชนบทใหม่นี้ให้ชัดเจนขึ้นเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งในการรับรู้ที่เกิดขึ้น และแสวงหาแนวทางในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

เอกสารอ้างอิง

- ทรงศักดิ์ ปัญญา. (2551). การยึดที่ดินเอกชนโดยชาวบ้านในเขตจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ พ.ศ. 2533-2543. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- รัตติกาล หินแก้ว. (2551). ความเปลี่ยนแปลงของการเมืองท้องถิ่น : ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน (พ.ศ.2538-ปัจจุบัน). วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วารสารปาริชาต มหาวิทยาลัยทักษิณ

PARICHART JOURNAL,THAKSIN UNIVERSITY